

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha

Herausgeber: Societad Retorumantscha

Band: 109 (1996)

Artikel: Johann Luzi Krättli, ün geni universel in ün lö da muntagna

Autor: Lardelli, Dora / Gaudenz, Gion

DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-236195>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

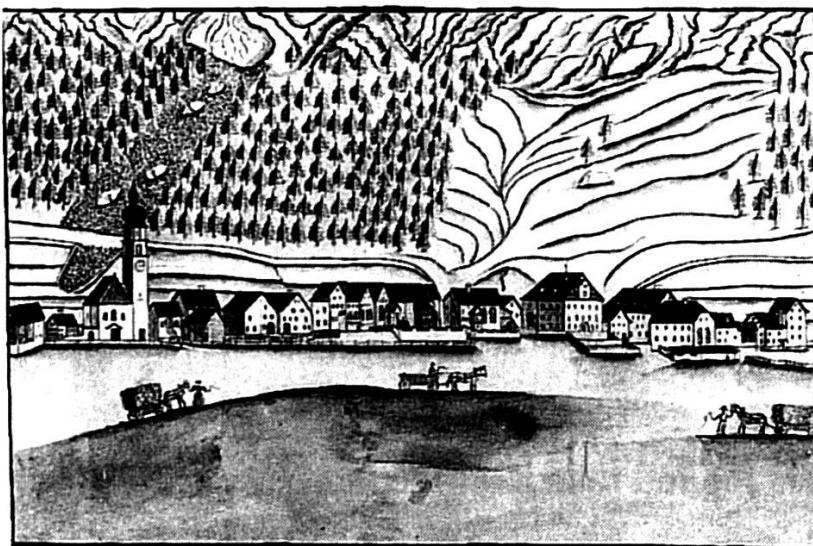
Download PDF: 22.08.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Johann Luzi Krättli ün geni universel in ün lö da muntagna

Dora Lardelli

Bever, üna vschinaunchetta da l'Engiadin'Ota, es sto il lö inua cha Johann Luzi Krättli (1812–1903) ho exercito diversas professiuns ed inua ch'el ho lavuro speratiers vi da sia ouvra pü impreschiunanta, sieu erbari. A surprenda da prüma cha l'Engiadin'Ota es sto il terratsch, sün il quêl el s'ho pudieu dedicher ad üna vita da perscrutadur chi l'ho regalo richa satisfacziun.

B E V E R .

Bever, il lö d'operusited da Krättli. Aquarel dal 1839, 22x33 cm (possess privat)

Bever vain descrit seguaintamaing illa guida pels esters «Das Engadin in Wort und Bild» dal 1896 – a sun scuors daspö güsta 100 ans:

(Nus tradüjains eir quista descripzion our dal tudas-ch). «*Bever es situo a l'otezza da 1710 m. La vschinauncha es da chatter ad üna distanza da circa 25 minut da Samedan, tar l'entreda illa Val Bever. Quella quinta 151 avdaunts, da quêls 144 sun protestants, 7 catolics. 111 d'els discuorran rumauntsch, 35 tudas-ch, 5 taliaun. A's*

quinta 32 chesas e 34 famiglias. Bever es üna vsch이나unchetta amabla cun bels chesamaints, cun traschendas bain scuedas e üerts plain fluors, sfrus-chaglia e bos-chetta squisita. Fin uossa nun es ella brich gnida pertucheda dal trafic turistic e s'ho perque pudieu mantgnair sieu caracter puril, ma eir signuril d'ün lö engiadinais. A regna in quel üna vita prüveda e meditativa, favoriseda d'üna calma cha's pudess numner patriarchela... Da cultiver il fuonz e dad allever il muvel es l'unica occupaziun dals avdaunts. Güst in quist lö as chatta ils pü grands possessuors da muaglia da tuott'Engiadina.»

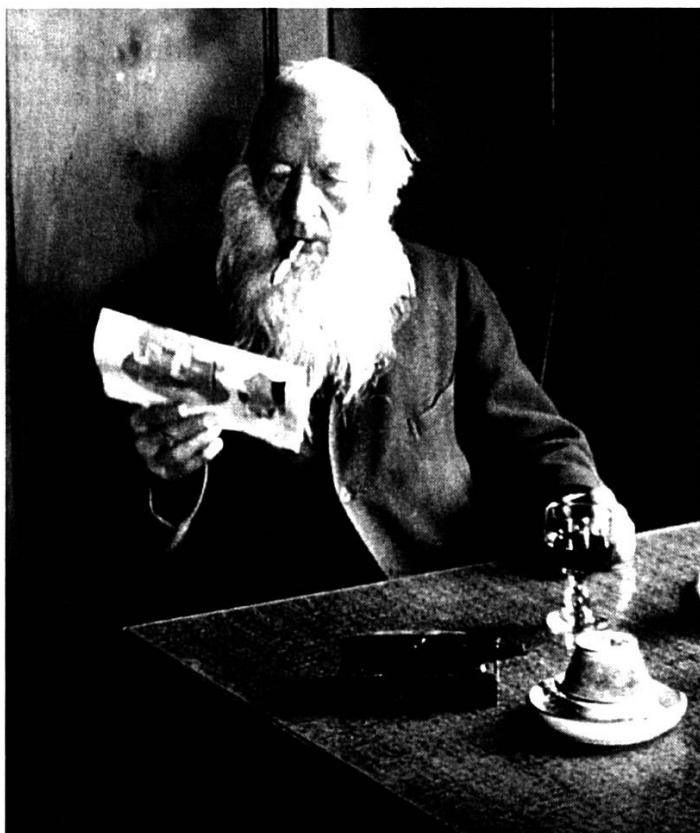
Schi, grazcha a l'occupaziun lucrativa da püs avdaunts da Bever chi as rechattaivan a l'ester scu pastiziers, d'eira quella vsch이나uncha als temps da Krättli üna da las vsch이나unchas pü bainstantas da tuot l'Engiadina. A basta da dir: Digià dal 1820 es gnida avierta a Bever, dal magister da Krättli Melchior Bovelin, la prümischma apoteca engiadinaisa. E dal 1890 dispuniva Bever digià d'ün büro da trafic chi d'eira in cas dad arrandscher viedis per tuot il muond. L'Archiv da cultura da l'Engadin'Ota (illa Chesa Planta a Samedan) ho survgnieu üna rerischma collecziun da placats turistics da quel temp no da Bever. Quels, stos purtos insembel dals centrums da turissem pü differents, daun ün'ideja dal fat, cha Bever nun as sentiva quella vouta nimia isolo e serro our. In möd idealiso illustreschan ils placats ils böts da viedis cha'ls esters bain situos, ma eir ils indigens privilegios, pudaivan piglier in mira.

Johann Luzi Krättli e sias occupaziuns

El derivaiva da Vaz Suot. Zieva avair fat las scoulas dal lö, ho el arvschieu la furmaziun da magister i'l institut Näf a Masans. Grazcha a sia diligenza ed a sieus talents ho el survgnieu üna plazza da magister in sieu lö da vschinedi digià a l'eted da 18 ans. Daspera ho el gieu lo auncha ün oter uffizi. El d'eira il nuder dal circul dals Tschinch Cumüns. Quella vouta d'eira que tradiziun ch'ün nuder (ma eir ün mastrel) s'acquistess experienzas praticas tar las laviuors in alp. Uschè es sto eir Johann Luzi Krättli duos steds sün l'Alp Salatz dal Calanda ed ho lavuro scu chandan e paster da vachas.

Cu s'ho fatta streda la colliaziun cun Bever? Quella ho s-chaffieu l'organist beverin. L'organist ho arcumando Krättli al predichant dal lö chi tscherchaiva intuorn l'an 1830 per ils mais da sted ün magister privat per sieus figls. Krättli ho accepto la plazza stagiunela. Ma poch pü

tard es el gnieu tschernieu a Bever scu magister reguler e scu organist. Cun granda dedicaziun e fidelted ho el servieu a la vschinauncha e raspeda circa 33 ans.

Johann Luzi Krättli vers la fin da sia vita.
Fotografia dal 1901

A Bever avaiva il giuven magister, aviert a tuottas cugnuschentschas, la chaschun da schlarger sieu orizont. Tar l'apoteker Melchior Bovelin s'ho'l acquisto la scienza da la botanica. Krättli stess ho pudieu accumpagner a bgers scienzios da la botanica chi gnivan da tuot l'Europa, sün lur gitas in muntagna. Tuot que ch'el imprendaiva applichaiva el in möd adequat in scoula, savaiva el trer a nüz per indrizzer sieu erbarium e perfin per fer egens stüdis botanics. Bainbod passaiva el i'l chantun Grischun per ün dals botanikers pü prominents. Ün da sieus scolars in quista scienza es sto Moritz Candrian chi'd es sto alura magister a Samedan e chi ho publicho dal 1928 «Katalog der Oberengadiner Flora (Gefässpflanzen)».

Un'otra scienza natürela, per la quela Krättli ho gieu grand interess, es steda la meteorologia. Zieva ch'el avaiva fat notandas meteorologicas davent dal 1849, ho'l surpiglio dal 1963 la staziun da l'ora da Bever ch'el ho gieu in chüra fin dal 1897. Cun grandischma chüra e precisiun ho'l scrit sü trais gedas al di las imsüraziuns da la temperatura, da l'ümidited da l'ajer, il purtret da las nüvlas, la forza e direcziun dal vent etc. Ils fögls-folio cun sias notandas appredschedas as rechattan illa collecziun da la Centrela meterologica a Turich.

Johann Luzi Krättli d'eira eir ün bun alpinist. Sün sias excursiuns observavaiva el la natüra cun viva attenziun. El nun avaiva l'ambiziun da river sün las tschimas pü otas, per las quelas ad eira naschieu l'interess e la paschiun daspö il 1860. Ad el fascinaiva il pü da tuot la flora alpina. El avaiva fat la scuvierta cha la regiun dal Piz Ot, dretsü Bever e Samedan, es ün intschess cun blerischmas fluors da muntagna. In tela maniera es quel dvanto sieu böt d'excursiun preferieu. La senda sül Piz Ot – auch'hozindi arcugnuschida per fich buna – es gnida fatta seguond il parcuors cha Krättli avaiva chatto e resurgo per il meglder, dimena seguond sias instrucziuns. Scu ils bgers Engiadinals, amatuors da las muntagnas, d'eira Krättli eir chatscheder.

Fögl da l'erbari cun la vetscha da god

Bgers ans a la lungia ho administro Johann Luzi Krättli il büro da telefon e telegraf a Bever. Impü funcziunaiva el scu ufficient dal stedi civil e regisstraiva el que chi pertuchaiva plaschair e led dals avdaunts cun listessa conscienzchusited e cun interess aucha pü persunel cu que ch'el solaiva fer sias notandas da sulagl e plövgia.

Krättli as prastaiva eir per las societeds. El d'eira ün bun tregant e scu tel ho'l perfin pudieu purter üna vouta la bindera grischuna a la festa da tir svizra a Basilea. Divers ans ho'l dirigieu il cor da Bever ed es sto commember da la societed da musica da Samedan.

Sia famiglia es gnida culpida da püs cuolps dolurus. Sia prüma duonna es morta in giuvna eted, zieva la mort da lur figlietta. Quella s'avaiva scoleda pü tard in ün institut e survgnieu la patenta da magistra. Ma zieva sieu retuorn illa chesa dal bap es ella crudeda in üna ferma depresiun cronica. Il bap svess l'ho chüreda e flieda cun granda fidelted fin a sia mort. Da sia seguonda allach sun sortieus quatter iffaunts. Ma eir qui sta vouta es morta già bainbod la duonna ed eir il figl il pü vegl.

Ün exaimpel stimulant

Digià cur cha Krättli es rivo a Bever, vivaiva lo üna persunalited chi l'es dalum dvanteda exemplarica, saja que da püt da vista umaun u eir scientific. Que d'eira Melchior Bovelin (1774–1842). Bovelin s'ho sviluppo ad ün dals homens prominentes da l'Engiadina, cumbain ch'el provgniva da parschandida fich ümla. Dad ün paster es el gnieu chatto dal 1774 scu iffauntin lascho a l'abandun a Bovel sper Ragaz. (Dalander sieu nom). El es gnieu trat sü illa clostra da Favera/Pfäfers e s'ho alura pudieu sculer scu apoteker. Scu cha que d'eira üsit quella vouta: chi chi stüdgiaiva farmacia, avaiva da stüdger eir las fluors e lur adöver per las masdinas. Bovelin ho miss ad ir üna stupenda collecziun da fluors pres-sedas, la quela es gnida fich arcugnuschida. El s'inclegiaiva da preparer sias fluors optimelmaing, per ch'ellas mantgnissan lur culuors, impü las lovaiva el cun grand sen artistic. L'an 1815 ho el fat ün viedi fin in Ollanda ed in Ingialterra cun sieus s-chazis botanics, e lo ho el chatto l'interess e l'arcugnuschentscha dals perscrutaduors da la natüra. Ma cur ch'el ho pruwo da fer vnels da sieus fögls cun sü fluors reras, l'haun mancho ils cliaints. Üna cumposiziun da Bovelin es degna da gnir manzuneda particulermaing; quella vain descritta seguaintamaing aint illa «Engadiner Post» dals 28 marz 1906, dimena 64 ans zieva sia mort: «... que as tratta dad üna lavur cumponida cun plauntas sechan-

tedas e luvredas cun ün'enorma chüra e fadia – üna baselgia cun sunteri, e speragiò vain ün ovel; que tuot do testimoniaunza dal savair e dal sen artistic da quel chi l'ho fatta.»

Dal 1820 es Bovelin gnieu clamo scu farmacist a Bever. Lo ho el drizzo aint la prüma farmacia in Engiadina. Speratiers s'ho el perfecziuno in sias cugnuschentschas da la naïra. S'inclegia ch'el ho trat a nüz sias cugnuschentschas da las fluors per and fer masdinas. El saavaiva fer da tuotta sorts preparats ed extracts chi gnivan ludos e ch'el pudaiva vender fin dalöntsch davent. Davent dal 1826 ho el fat a Bever las imsüraziuns cul termometer e barometer, scu ch'ellas gnivan prescrittas da la «Cumischiu meteorologica».

Zieva cha illa prüma mited dal 19evel tschientiner Melchior Bovelin d'eira sto a Bever la capacited mnedra taunt per indigens scu eir per giasts e scienzios chi gnivan da dalöntsch notiers, ho Krättli surpiglio quella mischiun illa seguonda mited dal secul, e quelo ho el fat in möd degn, scu umaun insolit e perscrutadur prominent.

Temps da müdeda

Johann Luzi Krättli es naschieu i'l temp, cur cha's tratgnaivan in Engiadina las ultimas truppas da Napoleun, ed el es mort precisamaing quel an, cur cha'ls binaris dal tren sun gnieus tschantos tres sia vschinauncha (dal 1903). Fin al cumanzamaint da l'era alpinistica, intuorn l'an 1880, vivaiva la populaziun da l'Engiadina bod exclusivmaing da l'agricultura. Scha l'ora nun eira favuraivla, daiva que suvenz cha las famiglias da purs avaivan da sofrir da s-charsdet e famina. Eir ils incendis chi'd haun miss in tschendra vschinaunchas interas, augmantaivan la dürezza da la vita in muntagna. Bgers Engiadinalis s'haun stuvieu decider dad emigrer, per chatter guadagn a l'ester e pudair surviver. Nus cugnuschains l'istorgia da l'emigraziun chi quinta cu ch'els sun rivos illas citeds da bod tuot l'Europa fin in Russia. Bgers d'els sun dvantos possessuors bainstants da pastizarias e chesas da cafè. Oters s'haun fats sü cun affers commerciels.

Eir la vschinauncha da Bever ho dad ingrazcher sia bell'apparentscha a quels emigrants chi'd haun fat retuorn in lur lö da naschentscha e chi s'avaivan intaunt acquistos ils mezs per fer construir quels chesamaints engiadinalis chi sun dvantos l'ornamaint dal lö. Da quels nundombraivels emigrants chi mê pü nu sun turnos in patria, chi nun haun chatteo lur furtüna, ma chi sun morts da strapatsch e malatia, as quinta bger

pü poch. Dad els saun da quinter qualchosetta ils sunteris p.ex. a Praga, Varsavia, Genova e Trieste.

Pür l'industria d'eisters chi s'ho sviluppeda vers ils 1900 scu pütta principela d'existenza, ho purto nouvas vistas a la val muntagnarda. Johann Luzi Krättli d'eira digià ün hom vegl, cur chi'd es gnieu a la prüma fluraschun dal turissem. Tuottüna ho el aucha pudieu admirer quellas prastaziuns excepziunelas dals indschechners da la lingia da ferrovia sü per la Val d'Alvra cun lur viaducts imposaunts, lur galarias a spirala e'l grand tunnel d'Alvra. El es sto ün dals ultims exponents dal «temp vegl», ils quêls d'eiran a listess temp scienzios e filosofs chi's cuntaivan da perscruter la natüra dal lö, ma chi's laschaiva eir inspirer dad ella e chi transmettaivan lur cugnuschentschas ad ün public pü vast.

Perscrutadur ed artist in Engiadina

I'l 18evel e 19evel tschientiner s'haun tratgnieus in Engiadina divers scienzios, ils quêls nun haun relascho unicamaing laviors scrittas, ma eir disegnedas e pittüredas.

Ils ans dal 1830 es que sto il scienzio universel Hans Conrad Escher von der Linth chi ho fat divers buns acquarels dals vadrets e da paesagis d'Engiadina. Ils ans dal 1850 es gnieu, in incumbenza da la chesa editura J. H. Weber da Lipsia, il pittur-artist e disegnadur Wilhelm Georgy ed ho lavuro principelmaing i'ls cuntuorns da Puntraschigna per illustrer la publicaziun «Das Tierleben der Alpen».

Illa seguonda mited dal 19evel secul es dvanto il numer dals artists in Engiadina pü grand. Lur ouvras gnivan predschedes impustüt dals giasts da vacanzas. Pittuors inglais, taliauns, tudas-chs e svizzers pur-trettaivan il paesagi muntagnard in maniera romantica u impressiunista, ubain in möd naïv u sömgeder e vendaivan lur «paesagis» als turists. Quels ils pendaivan sü in lur abitaziuns da cited scu algurdaunzas a lur sogiuorns da vacanzas.

Tar quistas «cumposiziuns da paesagis» appartegnan eir ils fögls dal erbari da Johann Luzi Krättli. Vo bain ch'els sajan stos fögls d'instruziun, ma a listess temp d'eiran els eir ouvras d'art, pigliedas da las scenarias impreschiunantas da la natüra. Güst uschè bain scu il cuntschaint pittur Giovanni Segantini pigliaiva part eir Johann Luzi Krättli a las exposiziuns mundielas. Dal 1873 ho el preschianto sieu erbari a l'exposiziun mundiela da Vienna, üna muostra gigantesca per art, industria e scienza.

A s'ho mantgnieu il vierchel da la chascha,
cun la quela Krättli ho spedieu dal 1873 sieu erbari a Vienna.

L'erbari da Johann Luzi Krättli (intuorn il 1840)

Dal tuot casuelmaing es rivo quel erbari da 150 ans i'l possess da l'Archiv da cultura d'Engiadina Ota a Samedan. Ils 800 fögls da quel sun gnieus mussos avaunt set u och ans a Giuliano Pedretti, il fundatur da l'Archiv da cultura cun la dumanda ironica: «Ramassast Tü eir da quistas fluors sechantedas?» Giuliano Pedretti chi avaiva udieu a quinter da Krättli, ho dalum supponieu cha que as pudess tratter da la collecziun dal renumno botanist da Bever, üna collecziun chi passaiva già dalönch per persa. Dalum ho el accepto tuot quel mantun da fögls dischordinos cun las fluors pressedas telmaing fragilas ed ho constato a listess temp cun plaschair cha quellas as rechattaivan furtünedamaing in bun stedi. Cun agüd dad Eduard Campell, silvicultur ed eir el bun cugnuschidur da las fluors alpinas, haun ils fögls pudieu gnir remiss in lur uorden scientific.

Krättli cumponiva sieus fögls, dals quêls sun per tschert rivos be in pitschna part i'l Archiv da cultura, per sieus cuntschaints, per scienzios e turists. Quels haun d'üna vart ün interess scientific, da l'otra vart haun els ün aspet estetic. Scu ouvras d'art sun luvedas las 800 fluors e plauntas üna ad üna, ubain in duos u in gruppas, da las voutas eir cun rischs, cò e lo gruogl scu las giandas, l'otra vouta glisch e bain aligno

scu las arains d'ün zerpaischem e sumgiaunt a las elas d'üna libella. Otras cumposiziuns algordan cun lur eleganza a las decoraziuns tar las fneistras in «Jugendstil» da que temp.

Oramai cha's craja suvenz cha la cultura as possa svilupper unica-maing illas citeds, esi bain da's schmüravglie ch'ün spiert uschè grand scu quel da Johann Luzi Krättli hegia chatto lö avuonda illa vschinaunchetta da Bever cun sieus 150 avdaunts e ch'el ho pudieu s-chaffir in quel lö ouvras d'importanza. Cun egen impuls e cun ferma volunted ho'l piglio in mira sieus böts. Cun diligenza e persistenza, cun precisiun e conscienzchusited ho el perscruto il muond otalpin, ma nun ho ret-gnieu per se que ch'el gniva a savair, l'ho bgeraunz do inavaunt a sieus contemporauns e documento pels temps da pü tard. Bgers scienzios da nom sun gnieus a Bever per as fer instruir da quel hom autodidact e per as fer cumpagner dad el sün sendas incuntschaintas sü vers la pizza. Adüna esi da dir: pervi da sieu renom nun ho Krättli brichafat negligeiu il contact cordiel cun la glieud simpla da sia vschinauncha. La se-riusited, cun la quela Krättli lavuraiva, sia lingia clera e resoluta, pudes-san significher per bgers umauns dad hoz ün muossavias nüzzaivel.

Fögl da l'erbari cun la diolytia

Remarcha redacziunela

Dr. Dora Lardelli, domiciliada a Roticcio sur Vihsavraun, es conservatura dal Museum da Segantini a San Murezzan e s'ho impegneda fermamaing eir per la fundaziun da l'Archiv da cultura d'Engiadin'Ota a Samedan, dal quêt ad es discours in sia contribuziun a las Annalas da quist an. Ella ho publicho sia lavur aint in la revista «Turicum», nr. 4/1995. Cò cumpéra quella leivmaing scurznida. Nus ingrazchairs a la redacziun da «Turicum, Schweizer Kultur und Wirtschaft», Turich, ch'els ans haun dos gratuitamaing ils drets a quista publicaziun.

Cha'm saja permiss da fer üna pitschna cumplettaziun. La sted dal 1995 es gnieu trmiss davent da Stuttgart a l'Archiv da cultura ün cudesch da 200 paginas chi porta il titul «Der beiden Franze Alpenreise 1851». L'autur dal manuscrit (chi'd es gnieu publicho dad amihs da la famiglia Fleischer pür dal 1993) nu d'eira üngün damain cu il professur da botanica da granda reputaziun Franz Fleischer a Hohenheim. Güst scu Melchior Bovelin a Bever, eira eir Fleischer rivo tal stüdi da la farmacia pervi da sia paschiun per l'istorgia natürela ed impustüt pervi da la botanica. Pü tard ho el concentro sieus stüdis sün quella, ma eir sün la chimia. Sch'el s'ho decis la sted dal 1851 da fer ün viedi da stüdi in Engiadina, que insembel cun ün oter professer cul prenom Franz, schi nun eira que cun üngün oter böt cu quel, da river a Bever, da pudair converser dis a la lungia cun Johann Luzi Krätli, s'inclegia eir da pudair ir in muntagna cun el.

Di per di ho fat Franz Fleischer sias notandas. Divers dis sun els duos stos in Val Chamuera aint in Serlas, e que ch'el ho scrit sü, nu pudess esser pü remarchabel. Els haun eir fat viedi sur Bernina fin Tiraun e l'ultim al Lej da Com. Per nus es interessant dad accumpagner ils traïs viandaunts, cur ch'els vaun – pür ün zievamezdi da settember dimena insembel cun Krättli vi e sü da la Val Champagna per river sü Muottas Muragl e passer zieva aint e giò tal Alp Muragl e chaminer alura sül fer not giò e vi tar l'En, tar la Punt dals Bouvs. Krättli, chi avaiva quella vota 39 ans, nu's sentiva aucha staungel, ho declaro als giasts alura cu cha'd hegian da turner «a chesa», a Bever, el svess s'ho però vot da l'otra vart ed es aucha ieu da quellas uras sü San Murezzan e fer alchünas cumischius.

A vo sainza dir cha'l cudesch manzuno spordscha ün ampel agüd per sur-vgnir il botanist paschiuno bevrot davaunt öglis in queders vivants. Cha Franz Fleischer es sto ün scienzio da prüm rang (chi avaiva eir fat viedis per perscruter las fluors tres tuot l'Europa ed aucha pü dalöntscht) resulta digià dal fat, cha püssas plauntas e petrifacts sun gnieus numnos ziev'el, a sia onur: Fleischeria, Fritillaria fleischeriana, Trifolium fleischeri, Epilobium fleischeri / Emys fleischeri, Terabratuala fleischeri.

Gion Gaudenz